

Hlavoň, Karel

Úvod k přednáškám z dějin filosoficko-etického myšlení

In: *Bratislavské přednášky*. Šmajš, Josef (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2002, pp. 288-313

ISBN 8021029633

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/127837>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Úvod k přednáškám z dějin filosoficko-etického myšlení

Jak chápat dějiny etiky

Nejprve je nutné objasnit, v jakém významu budu v následujícím výkladu užívat některých termínů. V etice není totiž terminologie sjednocena, z čehož vznikají různá nedorozumění.

Slovo „etika“ je odvozeno ze starořeckého slova „éthos“ (mrav, zvyk, obyčej, charakter); slovo „morálka“ pochází z latinského „mos“ (pl. mores; mrav, předpis, zákon, vlastnost, charakter, chování) a ze slova „moralis“ (týkající se mravů). Dnešní česká terminologie je jednak směsí odvozenin z těchto řeckých a latinských slov, kromě toho je však ovlivněna i jejich různým užíváním v německých a anglických publikacích.

Především je třeba vždy odlišit *disciplínu*, která se zabývá nějakým předmětem, od tohoto *předmětu* samého. Ve většině oborů je to samozřejmost, kterou není třeba připomínat. Avšak termín „etika“ bývá nezřídka užíván v obou významech. Zde jej budeme užívat jen pro disciplínu, která teoreticky zkoumá jevy a procesy označované jako morálka či mravnost. Dějiny etiky jsou dějinami těchto teorií. Přesnější by ovšem byly názvy „filosofie morálky“ a „dějiny filosoficko-etického myšlení“. Neboť etika je stále ještě filosofií morálky, a to v onom prapůvodním smyslu slova „filosofia“, kdy filosofie byla jednotou poznání, spekulativních úvah i nejvšeobecnějším návodem k životu.

Velmi často se pod pojem etiky zahrnuje i to, čemu se výstižněji říká „mravouka“. Mravouka není totéž co morálka, ani není totožná s etikou, i když bývá v etických učeních obsažena. Mravouky jsou spíše jednou složkou mravního fenoménu, myšlenkovým vyjádřením, fixací i nástrojem prosazování mravních postojů, mají převážně kasuisticko-dogmatický charakter, tj. příkazují nebo zakazují určité druhy postojů, motivů, osobních vlastností a způsobů jednání. Etika má sice také být určitým návodem k mravnímu životu, ale ve vyšším, obecnějším a kritickém smyslu. Má objasnit podstatu, strukturu, funkce a způsoby fungování té formy sebeurčování a regulace člověka a společnosti, kterou nazýváme morálkou či mravností, a na základě toho podat nejobecnější principy mravního uvažování, včetně kritického uvažování o samých mravoukách. Věc je ovšem mnohem složitější. Chci touto poznámkou jen předeslat, že

následující přednášky nebudou věnovány dějinám mravů nebo mravouk. Půjde v nich o to, jak se vyvíjelo a k čemu zatím dospělo poznávání té roviny života jednotlivců, společností a lidstva vůbec, kterou nazýváme morálkou či mravností.

Úvodem je třeba ještě připomnět, že dějiny etiky poskytují obdobný obraz jako dějiny filosofie. Setkáme se v nich s velkým množstvím rozmanitých učení, která se od sebe nejen velmi odlišují, ale navzájem se i popírají. Již někteří starověcí filosofové z toho vyvodili skeptické závěry o možnostech praktického poznání. Proto je třeba položit otázku: Nejsou dějiny etiky jen dějinami nahodilých *mínění* (tedy: nikoli *poznání*) různých myslitelů, tzn. jen ilustrací toho, jak rozmanitě lze k problematice morálky přistupovat a ji řešit? Jsou dějiny etiky vůbec dějinami *etického poznání*?

Ve vztahu k filosofii jako takové položil obdobné otázky Hegel ve svém Úvodu k dějinám filosofie. Jsou dějiny filosofie jen „doxografií“, tj. popisem různých mínění, anebo jsou skutečnými dějinami vývoje lidského poznání? Hegel ukázal, že filosofické poznání je složitý historický proces, v němž jednotlivá učení nepředstavovala ani absolutní pravdu, ani absolutní omyl, nýbrž postup od abstraktních pravd, tj. od otázek, pojmů a poznatků vytržených z celkové souvislosti, k poznání stále konkrétnějšímu, tj. syntetizujícímu jednostranné, ze souvislostí vytržené, a jen proto navzájem si odporující pojmy, názory a učení. Na každém poznávaném předmětu máme tendenci uvědomovat si a z celku vytrhnout určitou jeho stránku, jiný myslitel zase stránku jinou. K pravdivému poznání daného objektu se však přibližujeme tím více, čím mnohostrannější je náš přístup a naše poznání.

Obdobně lze přistupovat k etice. Také její předmět je složitý komplex jevů, který nelze obsáhnout najednou, ale k němuž lze, ba je nutné, přistupovat z různých stran. Lze z něj vyjmout jednotlivé složky a na nich pak zakládat určitá filosoficko-etická učení, zdůvodňovat je a podlehnout iluzi, že jsou poslední, definitivní pravdou. Všichni autoři filosoficko-etických učeních považují své učení za pravdivé, i když si různá učení navzájem odporují.

Potom se však dějiny filosoficko-etického myšlení mohou jevit jen jako dějiny různých „mínění“, různých konstrukcí, vyspekulovaných učeních, názorů, postojů, které se navzájem nejen nerespektují, ale neřídka i vylučují a proti sobě vystupují. Takže se pak nabízí závěr, že si můžeme vybrat to učení, které se nám líbí a vyhovuje našemu zaměření.

Pak bychom tu ovšem neměli co činit s pravdou, ale jen s názory, postoji, míněním. Těch je celá řada a záleželo by jen na nás, který z nich si vybereme. Může to být chápáno i tak, že v tom spočívá pluralita mravních postojů a že v možnosti zaujmout nám osobně blízké a nám vyhovující stanovisko spočívá naše svoboda. Avšak svoboda není totéž co mravní libovůle, subjektivismus a relativismus. Pluralita etických učení a mravních postojů je sice historický fakt, což však neznamená, že všechna učení mají ve všem stejnou poznávací hodnotu a že všechny postoje mají stejnou hodnotu mravní. Dějiny etiky jsou dějinami složitého procesu poznávání mravního fenoménu stejně jako dějiny morálky jsou dějinami složitého procesu formování lidské morálky.

Etika se zabývá velmi složitým předmětem a její dějiny lze chápat jako proces, jehož složky a etapy jsou historicky podmíněny a omezeny, takže učení, která vstoupila do dějin, vyjádřila svým vlastním způsobem některé stránky pravdivého poznání mravního života — nejsou tedy ani absolutními pravdami, ani absolutními omyly. Můžeme z nich čerpat poučení jak v pozitivním smyslu (z jejich trvalého obsahu), tak v negativním smyslu (v čem spočívají jejich meze, k jakým důsledkům vede jejich absolutizace).

V takovémto pojetí nejsou tedy dějiny etiky argumentem proti etice samé, ale jsou její nepostradatelnou součástí. Umožňují nám porozumět složité cestě, jíž lidstvo dospívalo k uvědomování velmi důležité stránky svého lidství, tj. stránky mravní. Pochopení tohoto uvědomování, lépe řečeno sebeuvědomování, hrálo a hraje i důležitou roli v samém mravním vývoji lidstva. Etika ovšem morálku nevytváří — ta spontánně vyrůstá a vyvíjí se z podmínek a potřeb lidského soužití. Etika však svým specifickým způsobem reflektuje to, co vzniklo spontánně v procesu lidského života, vytváří pro to pojmový aparát, umožňuje, aby to bylo uvědomeno a stalo se více méně obecným majetkem, anebo aby to bylo nějak překonáváno. V tomto smyslu se i etika podílí na mravním vývoji lidstva.

O čem se tedy můžeme v dějinách etiky poučit? Jaké poznání nám dějiny etiky mohou podat?

1) Začneme nejprve tím, co je u etiky samé nejméně problematizováno a co je tedy nejméně problematické i u jejích dějin. Ani nejostřejší odpůrci tzv. normativní etiky, tj. etiky, která se snaží poznat a racionálně zdůvodnit mravní principy a hodnoty, nepopírají možnost vědecké etiky, tj. etiky, která popisuje a vysvětluje mravní jevy, objasňuje jejich vztahy a fungování. Snaží se vysvětlit za jakých podmínek působí na myšlení,

chtění a jednání lidí, vyložit, jak vznikají a vlivem čeho se mění, atp. — Historiografie etiky je z tohoto hlediska historiografií *poznávání* mravního života (nikoli historiografií mravního života samého).

2) Velice ovšem záleží na tom, jak pojmemu předmět etiky, neboli to, co etika zkoumá, čím se zabývá. Různé směry soudobé etiky redukuje sféru svého zkoumání značně rozdílným způsobem. Vzhledem k tomu, jak se postupně z původní vše zahrnující filosofie vyčleňovaly jednotlivé vědní disciplíny, bylo i zkoumání mravní sféry jednak rozděleno mezi různé vědní disciplíny (psychologii, sociologii, logiku, teorii jazyka), jednak bylo tímto rozčleněním ovlivněno i filosoficko-etické uvažování o morálce a mravnosti. Tyto speciální přístupy znamenaly vždy jak redukci, tak obohacení poznání mravního života. Chápeme-li morálku a mravnost jako složitý systém velmi různorodých psychických, duchovních a značně různorodých společenských jevů a procesů, pak se z dějin etiky lze jednak poučit, jak se v etickém myšlení postupně rozšiřovala oblast jevů začleňovaných do mravní sféry, jaké problémy se spolu s tím vynořovaly, avšak také, k jakým důsledkům vedou jednostranné přístupy k bohatě diferencovanému, přitom však celistvému předmětu zkoumání.

3) Protože každé poznání si nutně klade určité poznávací cíle, formuluje určité otázky, vytváří si určité nástroje poznání, pojmový aparát a používá určitých myšlenkových postupů, je historiografie etiky obrazem vývoje jejích poznávacích nástrojů a postupů.

4) Etika byla vždy zdůvodněním určitých životních postojů, typů mravního vědomí, někdy i určitých normativně hodnotových kodexů. Z dějin etiky se můžeme poučit, na jakých filosofických základech (pojetí světa, člověka, společnosti, poznání) bylo či je toto zdůvodňování založeno, v čem spočívala nebo dosud spočívá jeho přesvědčivost, v čem se ukázala jeho nedostatečnost.

5) I když etická učení minulosti i přítomnosti nejsou totožná s morálkou té či oné doby nebo společenství, přece se v nich odrážejí obecné tendence mravního života samého a do jisté míry a v jistém okruhu na tento mravní život také působí. — Úkolem dějin etiky je objasnit základní historické typy etického myšlení z hlediska jejich normativně hodnotového zaměření, osvětlit příčiny jejich proměn.

Ovšem správně jsem měl v předchozích tezích používat výrazu „historiografie etiky *by měla*...“, neboť dějiny etického myšlení takto zpracovány nejsou. To by vyžadovalo dlouholetou náročnou týmovou

spolupráci. Mé přednášky budou tradiční: podám v nich jen nástin etických učení jednotlivých osobností a směrů. Výše uvedenými programovými tezemi jsem chtěl jen naznačit, jak bych si dějiny etiky představoval, i když bych je takto sám nedokázal zpracovat.

Jak vzniká etický problém — jak vzniká potřeba etiky?

Z čeho vyrůstá etická problematika, proč lidstvo začalo uvažovat o morálce, z čeho vznikla potřeba filosofie morálky?

Po nesmírně dlouhé období vývoje lidstva žijícího v nevelkých rodových a kmenových společenstvích se spontánně utvářely různé formy regulace vzájemných vztahů ve skupinách i v chování jednotlivců. Tyto formy regulace nazvěme mravy, obyčeji, zvyklostmi. Spolu s tím, jak se rozvíjely duševní a duchovní schopnosti lidí, proplétaly se regulativy chování s celou pozvolna se rozvíjející kulturou těchto společenství. Staly se součástí tradovaných příběhů, náboženských představ i kultovních obřadů. Byly ústrojnou součástí celého způsobu života skupiny i jejích členů. Jejich zachovávání bylo podporováno účinnými sankcemi společenství, jež na jejich porušení bezprostředně reagovalo, a opíraly se i o silný vliv náboženských představ. V tomto dlouhém období byli jednotlivci tak říkajíc srostlí s mravy a kulturou svého společenství. Zajisté mohli porušit mravy, přestoupit zákazy (tabu) společenství, nikoli však z neshody s nimi. Nemohli se vymknout z jejich vlivu, takže otázku (dnešními slovy řečeno), zda jsou správné a závazné, nebo otázku, jak žít, si nekladli a ani nemohli klást. O mravech upevněných věky a prorostlých celým životem společenství se nepochybovalo. Proto nepotřebovaly ani zdůvodnění. Ani kultura, do níž byly vpleteny, nebyla jejich zdůvodněním, ale byla jednak formou, jíž se tradovaly z generace na generace, jednak formou jejich sankcionování — silou podrobující živočišné instinkty potřebám sociálního soužití, vyjádřeným v mravech.

Teprve až se prvobytné pospolitosti vnitřně diferencovaly, až se jednotlivci odpoutali od „pupeční šňůry“ společenství a získali jistou samostatnost, nezávislost na něm, teprve až se životní podmínky a postoje ocitly v rozporu s jednotnou rodovou zvykovou mravností a až vznikl konflikt různých sociálně zakotvených životních postojů, teprve tehdy vznikla možnost, aby se vynořil mravní problém a stal se předmětem soustavného uvažování.

Živnou půdou vzniku a rozvoje etického uvažování o tom, jak žít, co je dobré či správné, nejsou pevná přesvědčení, neochvějně jistoty, nýbrž období a situace, kdy jsou tyto jistoty otřeseny, problematizovány. Významně se na tom podílejí podstatné přeměny společenských vztahů, jako byl rozpad prvobytných pospolitostí, formování státních útvarů, později pak krize římského světa, formování feudalismu, vznik a vývoj kapitalistické společnosti a konečně i procesy probíhající v dnešním světě. V každém takovém historicky přelomovém období dochází ke změnám ve společenském mravním vědomí, ke konfliktu mravních postojů i k mravním konfliktům samého života. Proto vždy vznikají filosoficko-etické teorie a nábožensko-mravní proudy, jež na tento stav tak či onak reagují.

Avšak nejen z tak říkajíc makrospolečenských a makromorálních změn vyrůstá potřeba etiky, nýbrž i z každodenních problémů jednotlivých lidí. V tom má jistě pravdu John Dewey (*Ethics*, 1932), že etická teorie vzniká z morálních problémů, tj. z problémů spjatých s výběrem řešení a hodnocení v morálních situacích. Každý člověk se ocitá v situacích, kdy se musí rozhodovat, co má či nemá učinit, volit z různých možností. Většinou jde o konflikty mezi morálkou a mimomorálními zájmy (ekonomickými, politickými, kariérovými atp.). Lidé přitom zpravidla nehledají radu v etických publikacích nebo učebnicích mravouky. To si jen etikové vymýšlejí, že se od etiky očekává řešení každé situace a každého problému. Nějaké rámcové směrnice a zdůvodnění své celkové životní orientace, ať je mravně správná či nesprávná, však lidé přece jen potřebují. Lidstvo již dávno dospělo na tu úroveň, kdy jednotlivci i společenství potřebují ospravedlnit své jednání, a to nejen dobré, ale také — ne-li především — to špatné. Proto etika od svého vzniku se po celou svou historii snažila ovlivnit rozhodování jednotlivců, podat jim buď konkrétní zásady a normy, nebo alespoň rámcová hlediska, k nimž by měli při svém rozhodování přihlížet. Etika neovlivňuje mravní život jednotlivců a společnosti bezprostředně, nýbrž velmi zprostředkovaně: tím, že do jisté míry působí na mravní názory těch, kteří mají vliv na utváření mravních postojů širokého okruhu lidí. V dnešní době, v době tzv. mediální nebo informační společnosti, to nejsou jen vychovatelé v užším smyslu, nýbrž všichni, kdož těmito cestami ovlivňují názory široké veřejnosti.

Jak se může etika chovat vůči těmto společenským a individuálním situacím?

1) Může být sama výrazem otřesení mravních jistot a tím i nástrojem dalšího rozvíklávání mravních přesvědčení. Domnívám se, že velká část etických učení 20. století se na tomto procesu účinně, i když snad nechtěně, podílela a podílí. Mám na mysli teorie, které buď popírají smysluplnost kodexů obecných mravních zásad a hodnot, anebo mravní postoje zcela subjektivizují a relativizují, či dospívají k naprostému etickému a mravnímu skepticizmu.

2) V obdobích silícího mravního subjektivismu, relativismu, skepse, ba i arogantního pohrdání morálkou patří k nejdůležitějším úkolům etiky obhájit morálku jakožto duchovní útvar, bez něhož se lidstvo už nemůže obejít a který nelze ničím nahradit. Je pravděpodobné, že všechny pokusy čelit subjektivistickému relativismu jsou nějak jednostranné, mají svá úskalí a scestí, přesto mají velký význam právě tím, že jsou hledáním východiska z krize etické teorie i mravní praxe.

3) Problematizace mravních přesvědčení i samy mravní problémy, pokud se s nimi setkává velká část populace určitého společenství či kulturní oblasti, mají vždy příčiny v daných společenských poměrech. Jednou z nejdůležitějších, avšak v dějinách etického myšlení nejpomíjenějších možností etiky, ba jedním z jejích nejnaléhavějších úkolů je zkoumat a objasňovat společenské příčiny mravně negativních jevů života nejen jednotlivců, ale i celých společenství, ba dnes již i celého lidstva. Nejrůznější mravní systémy, jakkoli se od sebe v mnohém odlišují, se shodují v tolika základních mravních zásadách, že se takřka vnučuje otázka: Proč se jimi lidstvo neřídí? Etika, která redukuje morálku jen na záležitost individuální mravní vyspělosti a individuálního mravního přesvědčení a která vidí řešení *jen* v mravní výchově, nemůže dát na ty nejzákladnější mravní otázky adekvátní odpověď.

4) Etika má ovšem být i rádcem pro smýšlení, rozhodování a jednání jednotlivců. Nemůže ovšem — v tom mají kritici dogmaticko-kasuistických koncepcí morálky a etiky pravdu — každému říci, co má či nemá v určité situaci učinit, jak má za různých okolností jednat. Jejím úkolem je vést člověka k tomu, aby o sobě samém, ale i o světě, jehož je součástí, uvažoval také v rovině mravní, učil ho zaujímat kritická i sebekritická mravní stanoviska. Kritické myšlení je tím důležitější, že dějiny i přítomnost poskytují bohaté doklady i o možnostech zneužití morálky. Ve jménu vysokých mravních hodnot a ideálů se už událo mnoho nemravného, nelidského.

5) Ze situace dnešního světa a z procesů, které v něm probíhají, vyrůstají nesmírně závažné teoretické, ale zejména praktické problémy a konflikty, s nimiž se bude soudobá etika jen velmi obtížně a pomalu vyrovnávat. Mám na mysli problémy související s tzv. procesy globalizace, s ekologickou krizí, populační explozí, s rozevíráním nůžek mezi bohatstvím a nouzí v celosvětovém měřítku, s uplatňováním ekonomické, vojenské a politické moci, se soužitím různých kultur, mravů a náboženství. Etika nemůže tyto problémy vyřešit, může jen poskytnout ideovou oporu těm, kdož se o jejich řešení pokoušejí. Zůstane-li však u pouhého moralizování, u výzev, aby lidé byli lepší, pak nezmůže nic. Neboť mravnost i nemravnost má živnou půdu ve společenské realitě. Základní otázka proto zní: Co znamená idea humanismu v dnešním světě?

Etika však v žádném případě není silou, jež *sama a bezprostředně* rozhodujícím způsobem ovlivňuje nebo dokonce určuje mravní život jednotlivců a společnosti. Etická učení mají vliv jen tehdy, vyjadřují-li mravní konflikty, názory a postoje, jež se zrodily z podmínek a rozporů praktického života, a stanou-li se jejich ideje součástí širšího duchovního života určitého společenství. Ani pak se jejich síla neprojeví ihned, ale v průběhu historického procesu. To proto, že i síla mravních idejí se v životě společnosti uplatňuje tímto způsobem.

Náčrt historicko-logického vývoje etického tázání

Dějiny filosoficko-etického myšlení jsou ovlivněny stupněm vývoje společnosti, povahou ekonomických a politických systémů, společenskými konflikty, přelomovými údobími, atd. Dějiny etiky jsou dějinami způsobů tázání a uvažování určitých konkrétních osobností, které jednak reflektovaly problémy své doby, jednak se v jejich díle projevíly individuální zvláštnosti jejich prožívání a myšlení. Dějiny etiky — jako ostatně každé disciplíny — mají však kromě toho svou vlastní vnitřní „logiku“. Jakmile si lidé položí určitou otázku, vynoří se na ni řada odpovědí, které si dříve nebo později takřka „vynutí“ nové otázky a nová řešení, atd. atd. Dějiny filosoficko-etického myšlení lze proto pojmout jednak jako výklad myšlenek a přínosů jednotlivých osobností, jednak jako výklad „logiky“ vývoje tohoto druhu myšlení. Ve své přednášce se budu zabývat velkými postavami dějin etiky. Dříve než k tomu přistoupím, chci alespoň naznačit některé stránky historicko-logického vývoje etického tázání, ukázat,

jak z počátečních předteoretických otázek vznikaly problémy zcela jiného typu a jak se rozrůstalo problémové pole této disciplíny. Bude to ovšem jen velmi hrubý nástin zachycující pouze část problémů, jež ovlivnily vývoj etiky.

Stěžejní eticko-mravní otázka a její základní významy

Stěžejní otázkou etiky, která se od doby, kdy byla poprvé položena, stále znovu vrací, je otázka *jak žít*. Tato otázka, i když formulovaná v jiné podobě, leží u samé kolébky etiky, je pramenem jejího vzniku a hledání odpovědi na ni je jejím trvalým úkolem. Patří k oněm „věčným“ otázkám, které se v průběhu lidských dějin i v průběhu individuálního života vždy znovu vynořují.

Máme-li na mysli lidstvo, které již dosáhlo určité úrovně sociálního a duchovního rozvoje, pak můžeme říci, že otázka *jak žít* je zakořeněna již v samé povaze lidského bytí, které je bytím *individuálním* i *společenským*, bytím *vědomým* i *sebevědomým*. Tato otázka nutně vyvstává proto, že člověk se ve svém životě nutně ocitá v situacích vnitřních i vnějších konfliktů. Je schopen si ji klást proto, že si uvědomuje nejen *přítomnost*, ale i svou *minulost*, a je si přitom vědom i otevřenosti a konečnosti své *budoucnosti*. V každém okamžiku vlastně žijeme v těchto třech časových dimenzích: ovlivňují nás naše dřívější činy, dosavadní zkušenosti, působí na nás tlak přítomné situace, ale jsme schopni alespoň do jisté míry předvídat i důsledky svého rozhodnutí a jednání v budoucnu. Otázku *jak žít* jsme schopni si klást, protože jsme bytostmi schopnými *sebehodnocení*, *sebeutváření*, *sebeusměrňování*, ba v některých situacích i *sebeobětování*.

Filosofie již brzy po svém vzniku vytušila, že otázka *jak žít* patří k nejzákladnějším otázkám člověka. Neklademe ji ovšem vždy v tomto znění. Vyvstává před námi v různých situacích i v různých životních obdobích v různých podobách. Asi nejčastěji se ptáme, co máme v dané situaci učinit. Někdy, když se zamýšlíme sami nad sebou nebo uvažujeme o jiných lidech, o našich lidských vlastnostech, klademe ji zase jiným způsobem. A když hodnotíme celek svého dosavadního života nebo když uvažujeme o své vlastní budoucnosti, pak si ji klademe opět v jiné podobě. Otázka *jak žít* je otázka velmi rámcová, týká se spíše celku našeho života, ale přitom v sobě zahrnuje několik dalších otázek, má několik základních významů.

a) V jednom významu je to otázka, o co má člověk v celém svém životě usilovat, k čemu směřovat, a čemu se naopak vyhýbat. Je to otázka *celkové základní životní hodnotové orientace* člověka.

Pokud si lidé tuto otázku kladou, myslí tím zpravidla otázku, v čem má člověk vidět své *nejvyšší dobro*, nejvyšší hodnotu, tj. v čem má spatřovat hodnotu, které by měl dávat přednost před hodnotami jinými. Je to otázka, co je základem trvalého pocitu životního uspokojení — *štěstí*. Anebo je to i otázka po *smyslu života*: k čemu žít, pro co žít.

b) Problém *jak žít* však má též význam otázky *jaký být*. Předpokládáme samozřejmě, že to, jak žijeme, závisí na tom, jací jsme. Není to tak samozřejmé, jak se na první pohled zdá. Nicméně platí, že otázka *jak žít* má též význam otázky, jaké vlastnosti (ctnosti, nectnosti, neřesti) má člověk v sobě pěstovat anebo naopak potlačovat, aby byl schopen dobrého života.

c) Protože však v lidském životě hrají podstatnou roli lidé, mezi nimiž a s nimiž člověk žije, je otázka *jak žít* vždy současně otázkou *jak žít spolu s jinými lidmi*, jaký k nim máme mít vztah, jak se vůči nim máme chovat, jaké jednání je v tomto směru dobré nebo špatné, správné nebo nesprávné. Nejednou byla otázka *jak žít* ztotožněna právě s tímto jejím významem. Na tento význam se nelze omezit, nicméně je to rovněž podstatná stránka mravního tázání.

d) Lidé neutvářejí svůj život jen svým chtěním, svým rozhodnutím, dodržováním nebo porušováním těch či oněch norem, preferováním těch či oněch hodnot podle přijatého kodexu, nýbrž utvářejí svůj život i život jiných lidí ještě výrazněji tím, že *se spolupodílejí na utváření celého prostředí, v němž se lidské životy odehrávají*. Otázka *jak žít* má proto i význam otázky, jak lidsky uspořádat svět, v němž lidé žijí. Je to problém *humánního uspořádání* politických, ekonomických a sociálních vztahů, podmínek rozvoje a orientace materiální a duchovní kultury — dnes je to už i problém subjektivních a objektivních předpokladů přežití lidstva.

Pluralismus a konfliktnost řešení otázky „Jak žít?“

Uvedené otázky bývají pro běžné myšlení otázkami konečnými v tom smyslu, že se předpokládá možnost dát na ně jednoznačné odpovědi tak, že tím vlastně tázání skončí. Rovněž etika zaujímala dosti dlouho tento postoj. Také ona směřovala především k odpovědím na tyto otázky,

i když — na rozdíl od běžného myšlení — k odpovědím filosoficky podloženým a zdůvodněným. Avšak již v poměrně rané fázi dějin etiky se ukázalo, že hledání odpovědi s sebou přináší řadu dalších problémů, které původní úkol a záměr etiky nesmírně komplikují a vedou někdy až ke skeptickým závěrům.

V dějinách byla totiž na každou z variant otázky *jak žít* přinesena řada nejen odlišných, ale i navzájem se popírajících odpovědí. V této úvodní pasáži se omezím jen na stručnou ilustraci některých rozdílů a protikladů v odpovědích na výše zmíněné výchozí otázky. Chci tím jen naznačit, že na základě toho pak vznikly problémy zcela nového typu, které jsou sice problémy odvozenými, ale jimiž se řešení výchozích otázek dále zkomplikovalo.

a) Tak například na otázku *nejvyššího dobra* byla již v rané fázi dějin etiky dána řada velmi odlišných až protikladných odpovědí. Dobro bylo jedněmi spatřováno ve slasti, v blahu, ve štěstí či v prospěchu člověka, jiní je viděli naopak v odříkání, sebezpřemáhání, potlačování vášní, ve vnitřní nezávislosti, v duševním klidu. A proti antické optimistické víře ve schopnost člověka poznat a uskutečňovat dobro přišla posléze ke slovu rezignace na schopnosti člověka a orientace na dobro nadpřirozené, mimosvětské. Již Platon rozlišil celou škálu „dobro“ a pokusil se je utřídit. Aristoteles dal etice do vínku stanovisko, že posledním dobrem je blaženost. To je dodnes přijímáno i odmítáno. Máme usilovat o blaho své, o blaho jiných jednotlivců nebo dokonce o blaho obecné? Lze vůbec zjistit, co je v obecném smyslu pro lidi nejvyšším dobrem? Co vůbec znamená to slovo? A kdy je usilování o dobro současně mravně dobré? Mnoho otázek a mnoho odpovědí.

b) Nemenší nesnáze vyvstaly u otázky *jaký má člověk být*. V této věci sice panuje přece jen větší shoda, přesto však i zde nalézáme pojetí přímo protikladná. Některé směry prohlásily za základní ctnost člověka pokoru, odevzdanost, usmířenost s vlastním údělem, jiné vyzvedly ideál prométheovské vzpurnosti. Proti altruistickému ideálu člověka soucitného, ochotného pomoci slabým, milujícího svého bližního bylo postaveno nietzscheovské pohrdání slabými a průměrnými. Rousseauovský ideál člověka přirozeného byl postaven proti člověku zkaženému civilizací, ideál člověka orientujícího se podle přirozeného citu proti člověku rozumářskému. Proti ideálu člověka, který usměrňuje sám sebe, má „kompas“ sám v sobě (Riesman), se zformoval typ člověka přizpůsobivého, konformního, „řízeného zvenčí“.

S otázkou *jaký má člověk být* těsně souvisí otázka *co je člověk*, co činí člověka člověkem. Zdá se, že odpověď by současně měla být odpovědí na otázku *jaký má člověk být*, neboť specifické znaky člověka jsou současně i normou: člověk je má mít, protože jinak se odcizuje svému lidství. Avšak co činí člověka člověkem? Který typ člověka reprezentuje autentické lidství? K ospravedlnění této otázky stačí pohled na reálné dějiny minulého i současného století. Je „lidská přirozenost“ či „podstata člověka“ dána, nebo se lidstvo historicky utváří a rovněž člověk jakožto jednotlivec se utváří tím, jak žije, rozhoduje se a jedná?

c) Ani otázka *jak člověk má či nemá jednat vůči jiným lidem* se nevyhnula nesnázím. V dějinách etiky nacházíme výrazný altruistický proud: člověk má pomáhat druhým lidem, mravně je jednat, které je pro jiné lidi prospěšné, mravně špatné je jednat, které druhým lidem škodí, ubližuje, křivdí. Byly však formulovány a zdůvodňovány neméně vlivné koncepce, které doporučují, aby každý přihlížel především ke svému vlastnímu zájmu a prospěchu. Teorie egoismu má stále silnou pozici.

V praktickém životě i v teoretickém uvažování se vynořuje řada dalších otázek, na které není snadné najít jednoznačnou odpověď. Například: Má se člověk řídit soustavou zásad své doby a svého společenství, nebo má jednat podle svého svědomí? Jak se máme rozhodnout, když není možné splnit všechny mravní požadavky, tj. v situaci mravního konfliktu? Co je v jednání lidí rozhodující: dobrý úmysl nebo výsledek? Jsme povinni dodržovat vždy mravní zásady, i když tím můžeme uškodit druhým anebo když tím můžeme uškodit sobě víc než druhým prospět? Jak uspořádat společnost, aby byla humánní, aby v ní bylo co nejméně zla a aby se v lidech rozvíjely jejich dobré vlastnosti?

Takových otázek a problematických řešení by bylo možné vyjmenovat ještě mnoho a proto není divu, že ve vývoji etiky vznikl problém další, který je podstatně jiného druhu než původní otázka, i když původní otázka je v něm nadále obsaženo: je to problém *jak poznat, jak žít*.

Problém etického poznání

V dějinách etického myšlení se však ukázalo, že problém *mravního poznání* vůbec a ještě více problém *teoreticko-etického řešení* otázky, jak žít, je neméně obtížný a jeho řešení jsou neméně kontroverzní.

Některé z těchto obtíží a sporů stručně naznačím, ale zatím jen proto, abychom si uvědomili, jak z původních předteoretických otázek vyrůstají další úrovně problémů a stanovisek.

Otázka nyní zní, zda vůbec můžeme dospět k objektivnímu poznání mravních norem, mravních hodnot, mravních kvalit osoby, mravních vztahů mezi lidmi, jakou cestou lze k tomuto poznání dospět a jak je lze zdůvodnit.

Tradiční, v dějinách etiky nejrozšířenější přístup k řešení této otázky je založen na předpokladu, že *je nějakým způsobem nezávisle na lidském mínění dáno, určeno, co je dobré a co špatné, správné nebo nepravé, a že člověk to může nějak poznat. Otázky pak znějí: Kde nebo jak je to dáno a jak to lze poznat?*

Už v antice byly podány základní typy odpovědi na tyto otázky. První její část (kde má člověk hledat odpověď na ni) přesahuje z etiky do ontologie, metafyziky či náboženství. Odpověď na otázku, jak má člověk žít, oč má usilovat a čemu se má vyhýbat, které vlastnosti v sobě má pěstovat a které potlačovat, je podle jedněch *vepsána v řádu přírody, je dána lidskou přirozeností, rozumnou podstatou člověka, řádem soužití lidí v obci, ideální podstatou světa*. Náboženské myšlení spojuje odpověď na otázku zdroje a posledního základu morálky s vírou v *nadpřirozeného mravního zákonodárce*. Byť se tyto různé typy řešení od sebe jakkoli liší, všem je společný předpoklad, že je to nějak dáno *objektivně*, že to není libovolné lidské ustanovení, výmysl, konstrukce, záležitost pouhé konvence. A jestliže je to nezávisle na lidském poznání a chtění už dáno, pak je třeba to poznat. Následuje tedy otázka, jakými cestami lidé tohoto poznání dosahují, nakolik je tato sféra pro poznání dostupná a jaká jsou kritéria tohoto poznání.

Jiný přístup je založen na předpokladu, že nikde není nezávisle na člověku určeno, co je dobré a co je špatné, a proto to nelze poznat takovými způsoby, jakými poznáváme nezávisle na nás existující svět věcí, kvalit, vztahů. Odpověď na otázku *jak žít* tedy nepodává pouhá poznávací činnost. Je to záležitost *tvorivé lidské aktivity*, která se sice o určité poznání opírá, ale přitom je přesahuje. Nikde není nezávisle na lidech dáno, jak žít, co je dobré a co je špatné. Úkolem proto není poznání, ale *neustálé řešení problémů, hledání, tvorba nových projektů lidského žití a soužití*. Toto pojetí může vyústit v naprostý subjektivismus a relativismus, anebo se i v jeho rámci nutně vynoří otázka kritérií posuzování či ověřování těchto řešení či projektů.

Obtíže a kontroverze se tedy objevují, už když se zeptáme, zda vůbec někde a nějak jsou dány předpoklady objektivního mravního a etického poznání.

Nemenší obtíže a rozdíly v pojetí se projevují i pokud jde o *způsoby* či *cesty etického poznání*. Ve směrech, které chtějí objasnit mravní poznání přirozenou cestou, lze rozlišit empirismus, racionalismus a emocionalismus (intuitivismus). Zjednodušeně řečeno, podle *etického empirismu* je etické poznání založeno na zkušenosti o pozitivních nebo negativních důsledcích různých orientací lidského usilování, způsobů jednání či osobních vlastností člověka; rozum pak zkušenosti zobecňuje a formuluje pravidla jednání a vůbec lidského života. Naproti tomu podle *etického racionalismu* zkušenost sama o sobě mravní poznání neumožňuje, neboť obsahuje jak to, co je dobré, tak to, co je špatné. Abychom se ve zkušenosti vůbec mohli orientovat, potřebujeme k tomu už předem dané (apriorní) principy, měřítko, jimiž zkušenost posuzujeme; tyto principy nám může dát jen náš rozum. *Emocionalismus, intuitivismus* pak nedůvěřuje ani sensualisticko-empirické, ani racionalistické metodě mravního poznání, nýbrž vychází z toho, že v mravním rozlišování hraje podstatnou roli cit. Nábožensko-etické myšlení se zpravidla přiklání k některému z uvedených směrů, kromě toho však předpokládá zvláštní cesty mravního poznání, jako je např. zjevení mravních příkazů bohem, náboženské osvětlení umožňující pochopit jinak nedostupné pravdy, poznání vírou; podle některých náboženských směrů není člověk sám svými silami schopen poznat dobro a zlo, nýbrž jen s nadpřirozenou pomocí, podle jiných může poznat boží zákon z řádu stvořeného světa, z tzv. přirozeného zákona vloženého do lidské přirozenosti a poznatelného rozumem i hlasem svědomí. Tyto rozdíly však nezpochybňovaly samu možnost poznat obecně platné mravní normy a hodnoty.

V antické filosofii převládal etický gnoseologický optimismus: člověk může poznat, jak má žít. Sice se již zde setkáváme s etickým relativismem i skepsí, a s mnohem zdůvodněnějším etickým skepticismem se setkáme i na počátku novověku u M. Montaigna, avšak většina novověkých filosofů po dlouhé období zastávala názor, že lze poznat, co je dobré a zlé, správné a nesprávné, spíše se různili v názoru, jakou cestou (zkušeností, rozumem, citem) to lze poznat. Vedle tohoto proudu etického myšlení se však rozvíjela a ve 20. století získala velký vliv stanoviska, která zpochybňují samu tuto možnost.

Ve 20. století se dokonce objevily směry, které zproblematizovaly nebo přímo odmítly smysluplnost mravních kodexů. V dějinách etiky panovalo po dlouhou dobu přesvědčení, že základem mravního života jsou mravní kodexy, tj. soubory principů, zásad, norem a hodnot, jimiž lidé usměrňují své rozhodování a jednání a jimiž ovlivňují i postoje a jednání jiných lidí. I to bylo zpochybněno, např. v pragmatismu názorem, že obecné mravní normy a hodnoty nemohou pomoci při rozhodování v konkrétních situacích, neboť ty jsou vždy unikátní, jedinečné. Existencialismus odmítl mravní kodexy ještě razantněji — omezují prý svobodu individuální volby, zbavují tím člověka autentického lidství.

Pro dnešní dobu je nadto charakteristický rozpor: na jedné straně sílí tendence k odklonu řady myslitelů a celých směrů od ideje obecně lidské morálky, na druhé straně jsou určité typy morálky a mravů prohlašovány za obecně lidské. Lidstvo je kulturně i sociálně diferencováno, mravní vědomí různých kulturních okruhů je hluboce zakořeněno v tradici, ve světě existuje mnoho morálek — máme právo prohlašovat určitou mravní soustavu za obecně platnou a máme právo ji vnucovat jiným? Není samotným faktem rozmanitosti morálek (zejména však mravů, což není totéž) zpochybněna sama idea obecně lidské morálky? Domnívám se, že tato idea má jakožto regulativní idea neboli jako ideál plné oprávnění, ba že je pro morálku nezbytná. Zdůvodnění tohoto svého přesvědčení ovšem nemohu podat v tomto úvodu. Přesto však: Nejsme my všichni, obyvatelé tohoto světa, ať indiáni, černoši, Asiaté, Romové, běloši, křesťané, židé, muslimové, ateisté, nejsme všichni lidmi? Lze opustit ideu obecně lidské morálky? Současně však: Máme právo prohlašovat právě tu *naši* morálku a mravní praxi za tu nejlepší ze všech možných? Lze však najít kritérium pro posouzení samých morálek? Problémy etiky vyrůstají nejen z teorie, ale i z reality dnešního světa.

Avšak asi nejzávažnější teoretickou roli ve vývoji zpochybňujícím tradiční ideál etiky sehrálo paradigma vědy, které se postupně formovalo v novověké filosofii i vědě a jež bylo dovedeno do krajní podoby pozitivismem, zejména pozitivistickou sociologií É. Durkheima: úkolem vědy je poznání objektivně (tj. vnějším pozorováním) zjistitelných faktů, věda ani nepředpisuje, ani nehodnotí. To bylo uplatněno i na etiku, také ona — má-li být vědou — musí být nenormativní, axiologicky neutrální, jejím úkolem je popisovat a vysvětlovat empiricky zjistitelná fakta. Odhlédněme od toho, že toto paradigma etiky jako vědy se v pozitivismu (zejména českém) důsledně neprosadilo, nicméně bylo formulováno a jistý

vliv získalo. Ještě výrazněji a s mnohem širším dosahem ovlivnil etické tázání novopozitivismus v jeho různých podobách. V rámci tohoto úvodu postačí, jestliže se omezím jen na to, že na základě analýzy slov a větných druhů, jichž používáme v mravním životě i v etice, dospěli novopozitivisté k závěru, že na rozdíl od slov a vět (výroků), jimiž vypovídáme o empiricky zjištěných faktech, slova a větné druhy (normativní a hodnotové věty), jichž užíváme v morálce a etice, nic o těchto faktech nevypovídají, nelze je verifikovat, nevyjadřují poznání (nonkognitivismus), nýbrž jen naše emoce či postoje, a proto nemohou být vědecky ani zdůvodněny, ani vyvráceny. Každý mravní postoj je stejně oprávněný (princip tolerance). Etika nemůže podat vědecky zdůvodněné kodexy mravních norem a hodnot. Pokud o to usiluje, není vědou. Etika (nazývaná metaetikou) se tak zřekla své původní problematiky a nejvlastnějšího poslání. Nicméně i tento posun lze pochopit jako *nutnou etapu vývoje etického myšlení*. Přinesl nové otázky a přístupy, které etické myšlení v nejednom směru obohatily, i když je v jiných směrech zúžily.

Proti etickému nonkognitivismu, proti redukci morálky na individuální subjektivní postoje i proti názoru, že mravní normy a hodnoty nelze racionálně zdůvodnit, vystoupila řada etiků. Mně však nyní v tomto úvodu nejde o to uvést a hodnotit různá stanoviska. Chtěl jsem zde jen naznačit, že spolu s otázkou „Jak poznat, jak žít?“ se vynořila řada dalších problémů a kontroverzních řešení. A na ně lze navázat další otázkou, na kterou existuje rovněž řada odlišných odpovědí: *Není-li etika (připustíme to jako jednu hypotézu) hledáním odpovědí na otázku jak žít, co je tedy jejím předmětem, čím se zabývá nebo má zabývat?*

Problém předmětu etiky

Každá vědecká disciplína musí určit předmět svého zkoumání. Vědění není skutečnost dána jakožto „předmět poznání“, věda si musí tento předmět konstituovat, tzn. učinit podle nějakého hlediska určitou část nebo stránku skutečnosti objektem neboli předmětem svého zkoumání. Většina věd v tom nemá potíže, neboť toto vymezení se odehrálo už v předchozích fázích jejich vývoje. Na první pohled se může zdát, že ani vymezení předmětu etiky by nemělo činit obtíže. Lze přece říci, že předmětem etiky je morálka. Avšak i když všichni tohoto slova běžně užíváme, pokud bychom měli pojem morálky vymežit tak, aby tím byl jednoznačně určen

zkoumaný objekt, pak bychom nevystačili s běžnou intuicí a jednoty by asi nebylo dosaženo ani mezi etiky. *Abychom rozpoznali, co všechno pod pojem morálky spadá, musíme už pojem morálky mít utvořený.* Neboť dokud není vymezen, máme před sebou nejrůznější jevy a děje biologické, psychické, duchovní a sociální, nikoli morálku či její strukturální prvky. Co z toho pojmem jako morálku a její složky, to závisí na tom, zda a jak máme utvořen pojem morálky. A dokonce i když jej máme utvořen, stále ještě se lze ptát, je-li jím předmět etiky dostatečně určen. Domnívám se, že konstituování předmětu etiky, a tedy i etiky jako vědní disciplíny, zdaleka ještě není ukončeno, neboť celek toho, co lze pracovně nazvat mravním životem člověka a společnosti, není zkoumán ve své celistvosti, tj. synteticky, nýbrž je rozložen mezi různé disciplíny, a dokonce i v etice jsou jednotlivé stránky mravního života vytrženy z celku a zkoumány zcela odděleně od ostatních.

Uveďme alespoň několik příkladů pro ilustraci:

Zeptáme-li se, co je morálka, pak nejčastější odpověď bude znít, že je to soubor příkazů a zákazů, principů, norem, předpisů. To je opravdu složka morálky, kterou si nejbezprostředněji uvědomujeme. Avšak pojetí morálky jako soustavy norem se právem setkalo s nesouhlasem. Morálku nelze redukovat jen na soubor předpisů, příkazů a zákazů, neboť je to mnohem komplexnější systém duchovních obsahů, forem a směrů psychických dějů, interpersonálních i společenských aktivit, jimiž lidé jakožto jednotlivci i společenství jimi tvořené usměrňují své chtění, rozhodování a jednání. Morálka není jen soustava psychických a společenských regulativních nástrojů, ale je to současně tvořivá lidská aktivita, která nespočívá jen a především v podřizování se příkazům a zákazům. Ostatně ani mravní normy není správné redukovat na normativní věty, stejně jako hodnotová orientace jednotlivců a společenství není totožná s deskami hodnot fixovaných v mravoukách. Chápu tedy morálku velmi široce, zahrnuji do ní vše, co se účastní mravní regulace života lidí a života společnosti. Stejně široce chápu ovšem i předmět etiky, který je dnes rozdělen nejen mezi různé vědní disciplíny, ale i mezi různé směry etiky, z nichž každý si z celku mravního života vybírá jen některé jeho stránky a zkoumá je odděleně od jiných. Toto „rozkouskování“ mravního života je sice zřejmě nutnou etapou ve vývoji etického poznání, avšak jeho důsledkem je nejen obohacení našich vědomostí, nýbrž také zdánlivě neřešitelné problémy i prakticky škodlivá zjednodušení.

Vezměme jako příklad zmíněnou redukci morálky na kodex příkazů a zákazů. Jakkoli vystihuje jednu podstatnou obsahovou a formální složku morálky, vytváří velmi rozšířenou iluzi, že v „naučení“ mravnímu kodexu spočívá těžiště mravní výchovy. Kromě toho pak je od redukce morálky na soubor příkazů a zákazů jen krůček k tomu, abychom za základní stránku mravního života považovali respektování těchto předpisů, tj. abychom mravnost člověka pojali jakou pouhou *poslušnost*, která nevyžaduje obtížné osobní rozhodování — morálka v takovémto pojetí je dogmatickou, autoritářskou morálkou. A nadto je od této redukce morálky jen krůček k tomu, aby byla pojata jako něco nepřátelského svobodné realizaci přirozených tužeb, vášní, snah individua, jako omezení jeho svobody.

Podobně jednostranná i prakticky škodlivá jsou dále např. pojetí morálky, která absolutizují jeden moment mravního jednání, a to buď moment subjektivní (motivy, úmysly), anebo moment objektivní (výsledek, důsledky jednání). Jedno pojetí se pak stává zdůvodněním morálky úmyslu, dobré vůle, která se snadno stává ospravedlněním rozporu mezi dobrou vůlí a činy (ne bez důvodů vzniklo rčení: „Dobrymi úmysly je dlážděna cesta do pekla“), zatímco druhé pojetí se stává zdůvodněním morálky vulgárně utilitaristické, pragmatické, kdy niterná stránka mravnosti je neprávem znevýznamněna.

Jinak než etiky imperativní pojmají úkol ty směry, které chápou morálku jako způsob dosahování základních, obecnou lidskou přirozeností daných cílů lidského konání. Svůj úkol pak vidí ve zjištění tohoto směru lidského snažení, v určení, co je pro člověka dobrem a co je pro něho zlem (blaženost, sebezáchova, seberealizace), a určení soustavy pravidel, která mají zabezpečit dosažení těchto cílů. Takto pojímala úkol etiky převážná část antických filosofů i různé směry pozdější eudaimonistické a utilitaristické etiky.

Etika od samého počátku pracovala s hodnotovými pojmy, dlouho si však neuvědomovala, že problematika hodnot zasluhuje hlubšího teoretického zkoumání. Až koncem minulého století a v první polovině 20. století vznikl směr, podle něhož základem a východiskem etiky musí být soustavné prozkoumání celé sféry hodnot. Vznikla filosofická disciplína, která se nazývá axiologií neboli teorií hodnot. Axiologická etika pak považuje axiologii za nezbytný předpoklad etiky, neboť člověk se musí především zorientovat v tom, co chce, a pak teprve může dospět

k poznání norem chění a jednání. Předmětem etiky jsou tedy především hodnoty. Spolu s tím se ovšem objevily nové obtížné problémy: co vůbec pojem hodnoty označuje, zda a jak je možné objektivní poznání hodnot, zda a podle jakých kritérií lze uspořádat tzv. desku hodnot atd. Spolu s problémy se ovšem objevila i kontroverzní řešení. Kromě toho se etika rozdělila na dva směry: na deontickou či preskriptivní, považující za základní složku morálky povinnosti či předpisy, a na etiku axiologickou, spatřující hlavní složku morálky v hodnotách. Pohlížíme-li však na mravní život celkově, jsou obě jeho složky — povinnostní i hodnotová — jeho rovnocennými součástmi, i když jejich regulativní funkce se uplatňuje odlišným způsobem. — I zde má tedy pojetí morálky, tzn. určitý názor na to, co je základním článkem její struktury, zásadní význam pro pojetí etiky.

Důležitou stránku morálky představují nejrůznější psychické procesy a vrstvy lidské psychiky. Tradiční filosofická etika zahrnovala i tuto stránku mravního života do předmětu svého zájmu. I po osamostatnění psychologie, po jejím vydělení z filosofie, nemůže být etické poznání bez psychologických poznatků úplné. Řada významných psychologů 20. století (např. E. Fromm) se věnovala psychologii morálky a obohatila v tomto směru etické poznání. Je však otázka, nakolik jsou tyto poznatky začleněny do celkového obrazu mravního života. Mravní život člověka a společnosti nelze redukovat jen na jeho psychickou stránku. Zmíněný E. Fromm ovšem tomuto svodu nepodleh.

Totéž platí o jiných speciálních disciplínách, jež se z určitého hlediska zabývají morálkou. Filosoficko-etické myšlení dospělo poměrně pozdě k poznání, že morálka není jev pouze individuální, nýbrž současně — ba v jistém smyslu především — jev společenský. Tento pohled na morálku znamenal podstatné rozšíření obzoru etické problematiky. Současně však (jak tomu bývá zpravidla vždy, když se objeví nový přístup) znamenal silnou tendenci k sociologizaci etické problematiky a k přehlížení duchovní a psychické stránky mravního života.

I nejnovější přístupy k morálce znamenají jak obohacení, tak zúžení pohledu. Například morálku lze pochopit též jako specifický druh komunikace a vzájemného působení mezi lidmi. Teorie morálky pak věnuje obzvláštní pozornost „jazyku morálky“ a jeho funkcím v této komunikaci, ba někdy se omezuje jen na tuto stránku morálky. I tento přístup znamenal pro etiku nesmírné obohacení, avšak i zde platí, že mravní život nelze redukovat na některou z jeho složek.

Tyto různé přístupy k morálce, jakkoli znamenaly nová témata, otázky i pokusy o řešení, pohybovaly se v rámci tradičního pojetí morálky a etiky: zabývaly se vztahy člověka k jiným lidem a ke společnosti. Řada procesů probíhajících ve 20. století si takřka vynutila rozšíření tematického pole morálky a etiky na vztah člověka (lidstva) k přírodě (devastaci přírodního prostředí, bezohlednému vykořisťování neobnovitelných zdrojů atp.) a (vzhledem ke dříve netušeným možnostem tzv. genetického inženýrství) i problematiku mravní oprávněnosti takového zasahování do samé podstaty organismů, jehož důsledky nelze s jistotou předvídat. Nemenší mravní problémy vznikají v souvislosti s populační explozí (problém mravů a náboženských zákazů antikoncepce a interrupce). Nemenší mravní (a tím i etické) problémy vznikají v souvislosti s globalizací ekonomické a vojenské moci. I tyto problémy jsou řešeny značně rozmanitými způsoby, nezřídka jednostrannými. Mravní výzvy a etická pojednání je nemohou vyřešit, mohou jen přispět k jejich uvědomění a podnítit k hledání širších souvislostí, jimiž jsou vyvolány a jejichž přeměnou je lze řešit.

Těmito příklady jsem samozřejmě nevyčerpal rozmanitost v pojetí etiky a jejího předmětu. Chtěl jsem jimi jen ukázat, že pokud je etika pojata jako disciplína zkoumající morálku či mravní život, pak *každým zvláštním pojetím morálky je již určeno základní zaměření etického uvažování*, do popředí vystupují jiné jevy, jiné souvislosti, jiné problémy, než kdybychom zvolili jiné pojetí.

Etika je tradičně chápána především jako filosofická disciplína. Otevřeným problémem zůstává i to, v čem spočívá filosofičnost této filosofické disciplíny. Jistě v tom, že analyzuje pojmy a myšlenkové postupy, jichž etika užívá, zkoumá zda a za jakých předpokladů lze mravní normy a hodnoty považovat za objektivně platné, otevírá nové pohledy na mravní život a navrhuje nové přístupy k němu atd. Domnívám se však, že i filosofická etika podléhá dobové roztržitésti uvažování o morálce a neplní jeden důležitý úkol: spoluutvářet celistvý obraz mravního života. Tím nemyslím nějaké „shrnutí“ poznatků různých disciplín, nýbrž překonání dnešní nespojitě roztržitésti v pojetích předmětu etiky, což by vlastně znamenalo komplexní konstituování jejího předmětu.

Avšak ve filosofii morálky jde — alespoň jak chápu filosofii — ještě o něco navíc. Filosofie se v celé své historii neomezovala jen na problematiku ontologickou a gnoseologickou, ale reflektovala, projektovala

a zdůvodňovala (byť jinak než empirické vědy a než připouštějí pravidla formální logiky) i to, co z mravního hlediska „má být“. Nazvu to všeobecně *mravními ideály*. Skončím tuto pasáž několika otázkami: Jsou mravní ideály dnes už nepotřebné? Táží se tak proto, že se mi zdá, že etika už tuto rovinu mravního života opouští. Anebo se spíše věnuje dokazování, že ideály jsou vědecky a logicky nezdůvodnitelné. Snad je opravdu lze označit jako utopické. Ale kde by byla naše civilizace bez utopií? A neexistuje opravdu žádná cesta od utopie nejen k vědě, ale i ke skutečnosti? Pokud by ideály neměly smysl, nemělo by ani smysl se o něco nadindividuálního snažit. Znamenalo by to, že jsme dospěli až na sám konec historického vývoje lidstva. Je tomu opravdu tak?

Problém realizace morálky v životě jednotlivce a společnosti

Ani dosavadními otázkami však není základní tázání vyčerpáno. Je ještě jeden typ otázek, který je od předchozích odlišný, a proto jsem jej nechal až na konec tohoto úvodu.

Z otázek, o kterých jsme dosud hovořili, by totiž mohl vzniknout dojem, že člověk se ptá, jak má žít, protože je svým nejbytošnějším zájmem veden k tomu, aby žil mravně dobře. Tak jednoduché to však není. Člověk má celou škálu potřeb a zájmů, které si přeje uspokojit. Otázka *jak žít* v sobě zahrnuje nejen otázku *jak žít mravně dobře*, ale má obecnější charakter: jde v ní o to, jak žít dobře neboli šťastně. V životě ovšem nezdřídka vznikají situace, kdy jednání odpovídající tomu, co člověk považuje za mravně dobré a správné, se ocitá v rozporu s některými jeho jinými potřebami a zájmy.

Proto otázka *jak žít* zde dostává podobu otázky: „Proč mám žít mravně?“ A také u ní jsou různé varianty: „Proč mám zachovávat mravní zásady, proč mám něco chápat jako svou povinnost, proč mám nadřadit mravní hledisko jiným hlediskům, jiným svým potřebám a zájmům? Proč mám chápat mravní příkazy a zákazy jako závazné nebo dokonce jako bezpodmínečně závazné? Proč nemám dát přednost tomu, co se mi právě hodí, co je pro mne osobně prospěšné?“

Je zřejmé, že zde jde o otázky zcela fundamentální. Nejde o jednotlivé případy rozhodování, zda se v určité situaci mám či nemám řídit určitou mravní normou, nejde o to, zda ve mně v určité situaci převládnu zájmy

nebo pocity, pod jejichž vlivem udělám něco, co jsem udělat neměl, nebo neudělám něco, co jsem udělat měl. *Zde nejde o jednotlivé prohřešky, ale o celkový postoj.* Jde o to, zda akceptuji, že pro mne platí mravní maximy, zásady, povinnosti a hodnoty, zda je vnitřně přijímám, i když se jimi třeba nedokážu vždy řídit.

Odmítavý, pohrdavý postoj k morálce jako takové bývá nazýván *amoralismem*. Může to být amoralismus, jehož základem sice je životní postoj, ale který se snaží opřít i o nějaké filosofické ospravedlnění, jako je např. nietzscheovské „jenseits von Gut und Böse“, rozlišení mezi „morálkou silných“ a „morálkou slabých“, atp. Nejčastější je však amoralismus ryze praktický, tj. faktické pohrdání mravními zásadami, spojené nezřídka s pragmatickým využíváním morálky k působení na jiné lidi. Být amorální, tj. mít odmítavý postoj k morálce, je horší než jednat mravně špatně. Špatný čin ještě nemusí znamenat opuštění mravního stanoviska.

Nám však zde nejde především o takovýto důsledný amoralismus. Jde především o to, že každý člověk, i ten sebemravnější, se čas od času ocitne v situaci, kdy si položí otázku, *proč se mám řídit mravními zásadami a nedat přednost nějaké osobní výhodě.*

Toto „Proč?“ je již otázkou *zdůvodnění morálky* a patří k nejobtížnějším filosoficko-etickým problémům. A také zde je nabídnuta řada řešení. Některé směry kladou důraz na racionální zdůvodnění a předpokládají, že člověk jakožto rozumná bytost může za obecně závazné považovat jen takové normy a hodnoty, které lze rozumově zdůvodnit. Některé směry se o takové zdůvodnění pokoušejí, jiné možnost takového zdůvodnění zásadně odmítají. Některé pak vidí oporu závaznosti mravních postojů v mravním citu, jiní hledají poslední instanci v nadpřirozeném mravním zákonodárci.

Etické myšlení se zde opět potýká s velice obtížným problémem, který se jedněm jeví jako neřešitelný, jiní se jej snaží různými způsoby řešit. Proč lidé považují nebo naopak nepovažují mravní normy, hodnoty, ctnosti za závazné? Domnívám se, že to je otázka jiného typu než otázka, zda lze zdůvodnit jednotlivé mravní normy a hodnoty. Je to otázka zdůvodnění samé morálky. Přesto se však týká oněch směrů, které možnost zdůvodnění mravních regulativů popírají. Neboť nelze-li zdůvodnit, že člověk nemá lhát, krást, podvádět atp., pak nelze zdůvodnit ani fenomén, který nazýváme morálkou. On však existuje a přece jen — byť nedokonale a jen někdy — na nás působí.

V tomto úvodu k přednáškám z dějin etiky jsem vyšel ze zdánlivě jednoduchých otázek, které můžeme nazvat otázkami základními, a postupně jsem ukazoval, že odpovědi na ně nejsou tak jednoduché, jak by se mohlo na první pohled zdát, a že z otázek jednoho typu vznikaly problémy jiného druhu. Přitom jsem upozorňoval na rozdílnost a kontroverznost odpovědí. Zvolil jsem tento postup záměrně. abych naznačil, jak rozvětvená a složitá je etická problematika, jak rozmanitě a protikladně lze na mravní otázky odpovídat, a abych předešel očekávání, že následující výklad některé z těchto řešení vybere jako jediné správné nebo podá nějaký nový princip. *Žádná etika nemůže podat takový návod k dobrému životu, který by stačilo si jen osvojit a jím se řídit.* To není důsledkem slabosti etiky, neschopnosti etiků nebo vůbec nedostatečnými schopnostmi lidského rozumu. *To plyne ze samé podstaty mravního života.* Neboť mravnost není jen a především poslušností mravních příkázání, nýbrž je to zvláštní tvořivá aktivita člověka a lidstva. *Etika může člověku jen pomoci, aby se sám v sobě vyznal,* aby si uvědomil, jaké možnosti jsou v něm samém uloženy, jakým vlivům jsou vystaveny jeho životní postoje, jaké mechanismy v něm působí, v čem je jednostrannost, ošidnost i oprávněnost koncepcí, které byly dosud v dějinách etiky vypracovány, jaké orientační ukazatele má člověk ve svém mravním životě k dispozici.

Úkolem etiky tedy není to, co od ní mnozí očekávají, aby pak někdy smutně skepticky, někdy vítězoslavně prohlásili, že lidský rozum na tento úkol nestačí. Úkolem etiky není konstruovat a předpisovat mravní život, ale poznávat jej. Poznání však neznamená pouhý popis a vysvětlení, jak to zjednodušilo pozitivistické paradigma, ale znamená též proniknutí do podstaty jevů zkoumané sféry a poznání jejich specifických zákonitostí a řádu. Poznání nikdy není naprosto nepraktické, nenormativní, nehodnotící, zejména když se zabývá oblastí norem a hodnot. Etika a její dějiny nám nemohou říci, jak máme žít, ale mohou nás naučit o tom uvažovat a napovědět nám, jak o tom uvažovat. Je zvláštní, že mládež se ve škole učí např. o zažívacím ústrojí červů a o jiných takových věcech, ale o morálce se nedozví téměř nic, leda v hodinách náboženství. Je mravní život opravdu tak nedůležitá sféra života, že může být právem opomenuta? Jistě, věděním o morálce se lidé nestanou nutně lepšími. Ale je toto vědění zcela neužitečné?

An Introduction to the Lectures From the History of Philosophic-Ethical Thought

The author has composed the introduction to his lectures as a set of questions which ramify from the original illusory simplicity and lead to the controversial answers - and that creates new questions and new attempts for solving the problematics. Every questioning and solving is in a certain sense one-sided but it contributes to the enriching of our knowledge of ethical phenomenon. In this context the author applies Hegels conception of the history of philosophy to the history of philosophical-ethical thought. In his historio-logical chapter he comes from the initial question: „how to live?“ — from which he derives the further four initial questions: 1) the question of value orientation, 2) who the human being ought to be? 3) How to behave to the other people? 4) How to order the world of man in a human way? And from the controversiality of this question raises the other question: How to come to knowledge, how to live? And from this question follow the other questions: Is this given moral reality independent on human being, or is it the product of the specific human creative activity? From the controversial answers to these questions it originates then the question: What is in fact the subject of the ethical inquiry? Every conception of the subject of ethics determines by its own way the thematical field of ethical reflection and leads to specific methodologies and solvings. According to Karel Hlavoñ the characteristic feature of the contemporary ethics is its thematic scattering connected with reductionism and leading to ethical relativism. Contemporary ethics lacks the synthetic view of moral life. The whole procedure of questioning is closed with the question: „Just why should we live in a moral way?“ Also the solution to this problem is according to his view possible only if we comprehend the morals as the polydimensional phenomenon, included to the broad spacial consequences and conditioned by them.

Einführung zur Vorlesungen aus der Geschichte des philosophisch-ethischen Denkens

Diese Einführung wird als das System von Fragen konzipiert, die zwar vermutlich einfach beginnen, dann aber ihre ganze Breite zeigen, zu kontroversen Antworten führen und neue Fragen mit neuen Versuchen um Lösung hervorrufen. Jede Fragestellung und jede Lösung ist im gewissen

Sinne einseitig, bereichert aber die Erkenntnis des ethischen Phänomens. In dieser Rücksicht appliziert der Verfasser die Hegelsche Auffassung der Philosophiegeschichte auf die Geschichte des philosophisch-ethischen Denkens. Der „historisch-logische“ Abschnitt geht von der Frage aus, „Wie soll man leben?“, und aus dieser Frage werden vier weiterführenden Fragen abgeleitet: 1) Frage der Wertorientierung; 2) Frage des ethischen Sollens; 3) Frage des ethischen Verhaltens; 4) Frage der humanen Ordnung der Welt. Weil die Antworten kontrovers sind, provozieren sie eine weitere Frage: Wie können wir erkennen, wie wir zu leben haben? Das ruft noch eine Reihe von weiteren Fragen hervor: Ist das dem Menschen gegeben, oder ist das Ergebnis der spezifisch menschlichen Tätigkeit? Wie können wir die menschlich würdige Lebensweise erkennen und entwerfen – durch Erfahrung, Vernunft oder Emotionen? Das alles gipfelt in der Frage, was eigentlich bildet den ethischen Forschungsgegenstand? Dem Verfasser nach ist für die heutige Ethik große thematische Zersplitterung und Reduktionismus charakteristisch, die oft im ethischen Relativismus münden. Die Ethik vermisst der syntetisierende Sicht des sittlichen Lebens. Seinen Aufsatz schließt der Verfasser mit der Frage ab, warum sollten wir eigentlich sittlich leben? Auch hier ist die Antwort nur dann möglich, wenn man die Moral als polydimensionales, in komplexe gesellschaftliche Zusammenhänge verflochtenes und durch diese Zusammenhänge bedingtes Phänomen auffasst.

Introduction au cours de l'histoire de la pensée philosophico-éthique

L'Auteur a rédigé l'introduction à son cours dans la forme d'un système de questions faciles à première vue, deviennent plus complexes, incitent des réponses controverses, ce qui provoque des nouvelles questions et de nouveaux essais de solutions. Tout questionnement et toute solution restent unilatérale tout en contribuant à l'enrichissement de notre connaissance du phénomène éthique. L'Auteur applique dans ce sens le concept hégélien de l'histoire de la philosophie à l'histoire de la pensée philosophico-éthique.

Il pose dans le chapitre « historico-logique » la question de base : « comment vivre ? », pour en tirer les quatre questions de base suivantes : 1) celle de l'orientation de valeurs, 2) celle qui demande « quel homme désirons nous ou ne désirons pas ? », 3) celle de notre comportement envers les autres et 4) celle comment aménager humainement le

monde des hommes ? Les réponses contradictoires à ces questions sont à l'origine de la question : « comment connaître, comment vivre ? » D'autres questions découlent de celle-ci : la connaissance de la vie juste est-elle indépendante de l'individu, ou est-elle le produit de l'activité créatrice spécifique de l'homme. Et la question : « comment arrivons-nous à connaître ou à projeter la façon humaine de la vie (par l'expérience, par l'intelligence, par le sentiment) ? » Les réponses toujours nécessairement controversées produisent de nouveau une autre question, à savoir : « que ce que c'est au fond l'objet de la recherche éthique ? » Toute notion de l'objet de l'éthique produit un champ thématique de la réflexion éthique, mène vers des méthodologies et vers des solutions spécifiques. Selon l'auteur, est spécifique pour l'éthique contemporaine son éclatement thématique lié au réductionnisme et terminant fréquemment dans le relativisme éthique. L'éthique contemporaine est dépourvue d'un concept synthétique de la vie morale. L'Auteur termine son questionnement en se demandant : « pourquoi devrions-nous vivre moralement, en effet ? » On ne peut envisager la réponse selon lui qu'en considérant la morale en tant qu'un phénomène polydimensionnel, enchaîné dans les vastes rapports inter-sociaux et déterminé par eux.

